

RECENZII ȘI NOTE BIBLIOGRAFICE

Ion Motzoi-Chicideanu, *Obiceiurile funerare în epoca bronzului la Dunărea Mijlocie și Inferioară*, Editura Academiei Române, București, 2011, vol. I (900 pag.), vol. II (472 planșe).

Apărută în 2011 sub egida Editurii Academiei Române, lucrarea de față, organizată sub forma a două volume mai mult decât consistente, reprezintă rezultatul unei munci impresionante într-un domeniu spectaculos *dar atât de vitregit în contextul de ansamblu al interpretărilor*, cum este studiul fenomenului mortuar.

În cele ce urmează, nu ne propunem decât o scurtă trecere în revistă a principalelor teme abordate, având în vedere că o dezvoltare a prezentării noastre ar fi inutilă în fața studierii lucrării în sine. După o scurtă *Introducere* (p. 11-12) în care sunt menționate principalele motive și metode de abordare a temei, autorul face o succintă, dar suficientă prezentare a *Cadrului Geografic* (p. 13-21) corespunzător unui spațiu larg, cuprins în linii mari între Marea Neagră, masivul muntos Stara Planina, Dunăre, Tisa și Dunăre.

Istoricul cercetărilor și critica izvoarelor (p. 22-47) reprezintă o atentă sistematizare, în etape, a cercetărilor arheologice și studiilor dedicate comportamentului funerar al populațiilor ce au locuit pe parcursul epocii bronzului în spațiul studiat. Capitolul mai sus amintit este urmat de o argumentare a *Cadrului Cronologic* (p. 48-56) și a Noțiunii de „*descoperire funerară*” (p. 57-67). Un loc cu totul deosebit îl ocupă *Catalogul descoperirilor funerare* (p. 68-176), ce cuprinde 1119 de locații, care constituie în fapt baza documentară a acestei impresionante lucrări.

Aceste capitole introductive (Cap. 1-6), care au avut rolul de a iniția o cât mai bună înțelegere a problematicii abordate, sunt urmate de o prezentare foarte bine sistematizată a descoperirilor funerare. Astfel, capitolul 7 (p. 177-223), intitulat *Cele din urmă înmormântări neolitice sau cele dintâi înmormântări ale epocii bronzului* este împărțit în cinci subcapitole dedicate: cimitirului de la Decea Mureșului; descoperirilor funerare ale „blocului Baden-Coțofeni”; înmormântărilor tripoljene târzii, descoperirilor funerare „cernavodene” și cele contemporane lor dintre Prut și Carpații Orientali; înmormântărilor Culturii Amforelor Sferice; complexelor funerare de la pragul dintre neolitic și epoca bronzului din Muntenia, Banat și Transilvania. *Descoperirile funerare din prima parte a epocii bronzului* sunt analizate pe parcursului capitolului 8 (p. 224-329), în care sunt incluse o serie de descoperiri funerare deosebit de disputate în literatura arheologică:

Complexul „înmormântărilor cu ocră roșu”, înmormântările culturilor Zimnicea, Glina, Schneckenberg; înmormântările în ciste de piatră ale „grupului Dâmbovița-Muscel”; înmormântările tumulare din Carpații Apuseni; precum și alte înmormântări ale perioadei timpurii a epocii bronzului din Transilvania și zona extracarpatică. Capitolul 9 (p. 330-560), intitulat *Descoperirile funerare ale perioadei mijlocii a epocii bronzului*, reprezintă poate una din temele preferate ale autorului, cunoscut cercetător al acestei perioade. Acesta este împărțit în nouă subcapitole dedicate analizei înmormântărilor culturilor Periam-Pecica, Monteoru, Costișa, Tei, Otomani, Žuto Brdo-Gârla Mare, Wietenberg, precum și a grupelor Verbicioara și Mnohovalikovaja. Capitolul 10 (p. 561-671) este dedicat *descoperirilor funerare ale perioadei târzii a epocii bronzului* și include discuții referitoare la înmormântărilor culturilor Coslogeni, Noua, Sabatinovka, Zimnicea-Plovdiv, Belegiš, grupului Bistreț-Ișalnița, precum și unele observații asupra culturii Suci de Sus și asupra unor complexe funerare din perioada mijlocie și târzie a epocii bronzului de la Tisa Inferioară.

Capitolul 11 (p. 673-682), intitulat *În loc de concluzii*, reprezintă în egală măsură atât un semnal de alarmă privitor la calitatea izvoarelor arheologice folosite (atât din punct de vedere al cercetării, cât și al publicării), cât și un moment de sistematizare a concluziilor regăsite pe tot parcursul lucrării. Volumul I este încheiat de un rezumat foarte bine realizat în limba engleză (p. 683-826) și de o listă bibliografică impresionantă (p. 827-900).

Cele 60 de figuri din primul volum sunt completate cu 472 de planșe ce alcătuiesc volumul II al lucrării. Cea mai mare parte a ilustrației a fost refăcută electronic, printr-un efort apreciabil, față de publicațiile inițiale; la aceasta se adaugă numeroase planuri, hărți, tabele, grafice și diagrame care argumentează extrem de sugestiv partea scrisă a cărții.

Rezultatul unei munci asidue și atent organizate metodologic, studiul profesorului Ion Motzoi-Chicideanu se remarcă atât printr-o minuțiozitate dusă până la exhaustiv, cât și printr-o remarcabilă sistematizare a unei cantități enorme de informații. Fără îndoială, ne aflăm în fața unei lucrări monumentale, care marchează un moment de turnură în privința cunoașterii comunităților umane ce au viețuit în zona Dunării Mijlocii și Inferioare pe parcursul epocii bronzului.

Sorin-Cristian Ailincăi

Cristian Schuster, Alexandru Morintz, Raluca Kogălniceanu, Cristian Ștefan, Alexandra Comșa, Georgeta El-Susi, Monica Constantin, Cătălin Constantin, Georgiana Mureșan, *Cercetările arheologice de pe tronsonul Cernavoda-Medgidia al autostrăzii A2. Tumulul nr. 3*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2011, 109 pag., 65 fig.

Lucrarea de față prezintă o parte din rezultatele cercetărilor întreprinse cu ocazia săpăturilor arheologice desfășurate pentru descărcarea de sarcină arheologică a siturilor aflate pe tronsonul viitoarei autostrăzi A2. În paginile acestei cărți se regăsesc informații cu privire la situl numit de către cei care l-au investigat: Tumulul nr. 3. Cercetarea acestuia a fost efectuată în anul 2010 de către o echipă formată din specialiști de la Institutul de Arheologie Vasile Pârvan al Academiei Române.

Lucrarea este compusă din șapte capitole și un rezumat în limba franceză.

Primul capitol, intitulat *Localizare, cadrul natural, descrierea gradului de conservare al sitului*, conține o scurtă prezentare din punct de vedere geografic-geologic a Podișului Dobrogei de Sud din care face parte microzona de interes a cercetărilor menționate. De asemenea, a fost realizată încadrarea în respectiva microzonă a Tumulului 3 și descrierea sa, precizându-se starea relativ precară de conservare datorată intrării acestuia în circuitul lucrărilor cu caracter agricol, ceea ce a contribuit la applatizarea sa.

Cel de al doilea capitol conține prezentarea metodei de săpătură. Aceasta a presupus trasarea a două axe (M1 și M2), amplasate perpendicular una pe cealaltă, intersecția acestora fiind dispusă în punctul cel mai înalt al mivei. În acest fel, au fost obținute patru zone (sferturi), săpătura debutând prin deschiderea succesivă în cele patru sferturi a unor suprafețe de 8×8 m, pornind din centrul tumulului.

Al treilea capitol se numește *Descrierea complexelor și mormintelor*. În cadrul său sunt oferite informații cu privire la cele 16 morminte cercetate și șanțul circular surprins atât în profilele săpăturii cât și în plan. În descrierea mormintelor găsim informații legate de localizarea fiecărui complex arheologic, maniera în care a fost organizat și inventarul depus.

Capitolul patru, unul dintre cele mai consistente, este alcătuit din datele antropologice obținute în urma cercetării scheletelor celor 21 de indivizi depuși în cele 16 morminte din T3. Studiul antropologic a relevat că cei mai mulți dintre indivizi caracterizați printr-o talie înaltă, erau robuști, sau chiar foarte robuști cu inserții musculare dezvoltate atât la nivelul brațelor, cât și al membrilor inferioare, dovadă a unei folosiri intense a ambelor categorii de membre. Din punct de vedere tipologic seria de schelete de la Medgidia prezintă un aspect ușor amestecat, ceea ce indică faptul că tribul respectiv a staționat o perioadă relativ îndelungată în zona respectivă și astfel au apărut indivizi cu caracteristici mixte, între cele ale comunităților specifice mormintelor tumulare și cele locale.

În cel de al V-lea capitol, *Analiza resturilor de animale*, regăsim rezultatele studiilor arheozoologice efectuate pe materialul recoltat în complexele săpate. În cadrul acestuia s-a remarcat prevalența oaselor de cal și rumegătoare de talie mică, ceea ce sugerează importanța

acestor animale în economia comunității respective, indicând existența unor comunități de păstori, cu o alimentație bazată pe exploatarea acestor specii.

Capitolului șase, *Reconstituire și interpretare*, abordează mai multe probleme. Într-o primă etapă se discută despre prezența tumulilor pe teritoriul României și dincolo de hotarele acesteia, despre amplasamentul, modul de înălțare și mantaua movilelor funerare. De asemenea, a fost analizată și problema șanțurilor circulare surprinse cu ocazia cercetării unor movile. Într-o altă etapă s-a discutat despre mormintele din movile avându-se în vedere aspecte precum: tipul de mormânt, gropile funerare și elementele de construcție din lemn. În analiza scheletelor au fost urmărite orientarea și poziția acestora. Nu a fost trecută cu vederea nici prezentarea inventarului mormintelor compus din ocră, material litic și diferite ofrande din materii dure animale. În finalul acestui capitol au fost amintite și restul descoperirilor realizate în movila T3 de la Medgidia și s-a discutat datarea descoperirilor din T3, situl cercetat fiind încadrat în Bronzul timpuriu, considerându-se că a fost ridicat de un grup al culturii Jamnaja.

Ultimul capitol constituie o notă privind restaurarea și conservarea pieselor de metal descoperite în movila T3.

Volumul se încheie cu un rezumat în limba franceză, bibliografia specifică temei abordate consultată pentru studiul și redactarea materialului, precum și 65 figuri prezentând hărți cu amplasamentul tumulului, imagini cu acesta, planuri de săpătură, fotografii reprezentând detalii surprinse pe parcursul cercetării complexelor funerare, scheletele cercetate și inventarul descoperit. Volumul de față se prezintă ca o contribuție valoroasă privind cunoașterea comunităților încadrate în epoca bronzului caracterizate prin înmormântări tumulare, iar meritul autorilor este cu atât mai mare cu cât valorificarea cercetărilor s-a produs la foarte scurt timp de la finalizarea săpăturilor.

Florian Mihail

Florin Topoleanu, *Lămpile antice din colecțiile Muzeului Județean de Istorie și Arheologie Prahova–Ploiești*, Editura Oscar Print, București 2012, 264 p., 22 pl.

Depuis la fin des années 1960, la Roumanie se distingue parmi les pays qui ont publié le plus grand nombre de recherches lychnologiques exhaustives, consacrées aussi bien à des sites archéologiques qu'à des collections muséales.

Cette démarche scientifique collective a ainsi donné naissance à un corpus dont la lecture est désormais indispensable à l'échelle internationale.

En effet, la somme de ces études permet d'appréhender le phénomène de la production et la consommation de lampes antiques d'argile et de bronze non seulement sur une base locale ou régionale, mais bien à une très vaste échelle, s'étendant de la plaine pannonienne au Danube et au littoral de la Mer Noire, puisqu'elle complète avec bonheur les données, bien moins nombreuses, fournies par les publications des pays voisins (Hongrie, Bulgarie, Ukraine).

Le présent ouvrage s'inscrit parfaitement dans cette riche lignée. Cependant, il s'en distingue par son aspect atypique puisque, contrairement à presque toutes les autres études, il se base sur un corpus hétérogène constitué aussi bien par des lampes découvertes ou produites localement que par des artefacts provenant d'autres régions du monde antique et réunis au fil des années par le Musée de Ploiesti.

En parcourant les chapitres du volume, on mesure d'emblée l'immense travail accompli par l'auteur. En effet, la particularité susmentionnée du corpus a nécessité de coupler une étude régionale classique à une recherche bibliographique de vaste envergure pour dater et classer les lampes issues de collections privées et dont les provenances couvrent quasiment toute la Méditerranée orientale, de l'Asie Mineure à l'Égypte.

Le résultat se traduit par une liste de titres de vingt pages, bien reflétée par le nombre de parallèles répertoriés pour chaque lampe.

Aussi, cette somme, quasi exhaustive en ce qui concerne l'espace pontique et danubien, permettra d'un côté aux chercheurs de tous pays de compléter leurs connaissances sur les recherches et les typologies régionales, des origines jusqu'en 2010. Ajoutons que les onze pages de résumé en langue anglaise contribuent grandement à l'accessibilité internationale de l'ouvrage.

De l'autre côté, à l'échelle nationale, ce volume est le premier à mettre en valeur une partie substantielle des types les plus fréquents de lampes égyptiennes et syro-palestiniennes. L'analyse de ces productions, mais aussi la riche littérature qui l'accompagne, constitue désormais une base de qualité facilitant grandement le travail des chercheurs roumanophones; un élément d'autant plus important que la bibliographie concernant les photophores orientaux est, en comparaison avec celle de la plupart des autres régions du monde antique, extrêmement dispersée et difficile d'accès.

En ce qui concerne l'aspect méthodologique, le livre présente une structure claire et bien pensée.

Les 143 lampes de la collection y sont classées par types, eux-mêmes insérés dans des chapitres chronologiques.

Précédant les descriptions techniques de chaque artefact, les chapeaux d'introduction dédiés aux types et aux sous-types sont rédigés de façon fluide et agréable, donnant rapidement accès aux références les plus récentes et aux informations les plus importantes.

Chaque lampe est ensuite décrite de façon détaillée, selon un schéma classique et complet digne des meilleurs catalogues de musée. Les conclusions et les appendices permettent quant à elles de mieux comprendre, de façon rapide et synthétique, certains détails liés aux provenances indicatives des objets, des centres de production ou encore des datations.

Outre les lampes antiques d'argile et de bronze, le catalogue s'ouvre sur les lampes médiévales (1 exemplaire), modernes (1exemplaire), mais aussi sur les faux (8exemplaires), une option qui mérite d'être soulignée.

Florin Topoleanu suit ainsi l'exemple donné *in primis* par Donald Bailey, qui a pris le soin de réunir, dans son catalogue exhaustif des lampes du British Museum, de précieux indices permettant de classer les grandes catégories de faux.

Souvent négligée par les lychnologues, cette démarche difficile, combinée à l'étude classique des artefacts authentiques, permet certes de compléter l'histoire de la constitution des collections propre à tel ou tel musée. Mais son principal intérêt est d'analyser la production et la diffusion des contrefaçons de qualité issues des principaux ateliers européens du XIXe et du début du XXe s, ouvrant ainsi la porte, petit à petit, à la constitution d'une "géographie" des principaux marchés d'acquisition des lampes par des particuliers avant les années 1950.

Plus que les archéologues, ce sont les historiens qui mesurent aujourd'hui tout l'impact sociologique de ces données, puisque ces modestes artefacts apportent une importante contribution à la compréhension de phénomènes propres à l'élite européenne des siècles passés, en particulier celui du "Grand Tour".

Enfin, nous soulignerons l'exceptionnel appareil iconographique qui accompagne le texte, chaque lampe étant illustrée par trois dessins de qualité (face, base, profil) et par une ou plusieurs photographies en couleur. Deux planches finales, groupant les dessins des inscriptions de la base ou de l'épaule des lampes, complètent cet ensemble exemplaire. Il faut aussi remarquer l'idée heureuse d'insérer dans chaque fiche les dessins pertinents à la lampe en question, tandis que les photographies sont proposées dans les planches en fin de volume. Cette solution consent ainsi de ne pas perdre de vue l'objet lors d'une lecture approfondie, tout en permettant une recherche rapide de parallèles dans le corpus final.

Comme on le voit, l'étude de Florin Topoleanu est scientifiquement irréprochable. Pour la forme, si l'on se livre à un exercice critique approfondi, on trouvera de-ci de-là quelques défauts, mineurs, qui ne portent aucunement préjudice à la qualité de la publication.

En premier lieu, on regrettera l'absence d'un index iconographique, un instrument souvent fort utile aux spécialistes de ce domaine. On déplorera aussi les nombreuses petites fautes de frappe ou de rendu dans la bibliographie non roumanophone.

Dans un registre plus subjectif, à l'intérieur des fiches techniques des artefacts, les parallèles auraient peut-être mérité d'être classées par ordre d'importance (i.e. les exemplaires les plus proches ainsi que ceux qui fournissent des datations issues de contextes exacts) et non sur la base d'un ordre chronologique décroissant des publications.

En guise d'exemple, la lampe en forme de tête de taureau n. 102 (p. 170) trouve un parallèle exact dans l'exemplaire du British Museum (Q 3418) considéré par Bailey comme une

contrefaçon, tandis que les autres parallèles correspondent à des sous-types aux caractéristiques, aux provenances et aux datations très différentes (cf. Chrzanovski 2002).

En conclusion, Florin Topoleanu nous livre une étude de haute volée. Clin d'oeil de l'histoire, le volume est préfacé par Constantin Iconomu, l'auteur du célèbre catalogue des lampes du Musée de Constanta (1967), première monographie lychnologique roumaine, devenue depuis un élément fondamental pour l'étude des lampes pontiques. Nous n'avons aucun doute que les qualités du volume présentent le prédestiné, lui aussi, à devenir un ouvrage de référence, en Roumanie comme à l'étranger.

N.B. Pour les lecteurs du volume, nous signalons ici à toutes fins utiles quelques informations bibliographiques supplémentaires ponctuelles.

Les lampes nn. 2 à 9 trouvent des parallèles dans les récentes monographies exhaustives du Musée de Kertch (Zhuravlev 2007 et 2010), un site fondamental - avec Chersonèse et Olbia - dont la corrélation avec les principaux sites du littoral roumain mériterait une étude internationale approfondie.

Les lampes n. 10 et 11, justement définies comme probablement égyptiennes, sont clairement des productions alexandrines bien attestées longuement débattues dans le volume qui leur est consacré (Mlynarczyk 1997).

Pour d'autres lampes justement définies comme probablement égyptiennes, on trouvera des parallèles et des datations souvent très pertinentes dans le catalogue des lampes de la collection Kaufmann réunie en grande majorité sur le site d'Abu Ménas (Selesnow 1988).

Pour les lampes de Mésie, de nombreuses analogies peuvent être tirées du récent catalogue exhaustif du Musée de Belgrade (Krunić 2011).

Les lampes n. 109 - 110, justement définies comme probablement syriennes, trouvent de nombreux parallèles dans les catacombes de Hama (Papanicolaou Christensen 1986 et Ploug 1986) et dans les lampes issues des fouilles récentes d'Apamée (Lorand 2011).

Enfin, les lampes syro-palestiniennes de transition byzantino-omeyyade, comme la n. 111, font l'objet de discussions approfondies pour les sites d'Anab Safina (Modrzejewska-Marciniak 1977), Beth Shean (Hadad 2002), Bosra (Guidoni 1990 et 1995) mais aussi pour le spectre plus large du Proche Orient (Hartelius 1987 et 1991).

Chrzanovski, L. 2002, *Bullhead lamps: an attempt at typological and chronological classification*, in D. Zhuravlev (dir.), *Fire, light and light equipment in the Graeco-Roman world* (BAR International Series 1019), Oxford, 13-36.

Guidoni, G. 1990, *Le lucerne del Museo di Bosra (Siria), 1. Dal tardoantico all'Islam*, Felix Ravenna 139-140, 45-85.

Guidoni, G. 1995, *L'evoluzione delle lucerne siro-palestinesi dal tardoantico all'Islam*, in Ravenna, Costantinopoli, Vicino Oriente, Ravenna, 409-431.

Hadad, S. 2002, *The oil lamps from the Hebrew University excavations at Bet Shean (Qedem Reports, 4)*, Jerusalem.

Hartelius, G. 1987, *Cone-handled lamps of the Eastern Mediterranean ca. 4th to 10th centuries AD*, Loma Linda.

Hartelius, G. 1991, *Byzantine and Islamic lamps, Volume 1: Region-specific dating*, Loma Linda.

- Krunić, S. 2011, *Anticke svetilke iz Muzeja grada Beograda (Ancient lamps from the Belgrade City Museum)*, Beograd.
- Lorand, D. 2011, *Lampes et moules en terre cuite d'Apamée de Syrie. Premiers résultats de la campagne 2005*, in D. Frangié, J.-F. Salles (eds), *Lampes antiques du Bilad es Sham. Jordanie, Syrie, Liban, Palestine. Ancient lamps of Bilad es Sham. Actes du colloque de Pétra-Amman (6-13 novembre 2005)*, Paris, 213-237.
- Modrzevska-Marciniak, I. 1977, *Lampes d'Anab Safina (Syrie). L'étude typologique et chronologique*, *Archeologia*Warsz 28, 134-152.
- Mlynarczyk, J. 1997, *Alexandrian and Alexandria-influenced mould-made lamps of the Hellenistic period*, BAR S 677, Oxford.
- Papanicolaou Christensen, A. 1986, *Les lampes hellénistiques, romaines et byzantines*, in Papanicolaou Christensen A., Thomsen R., Ploug G., *Hama. Fouilles et recherches de la Fondation Carlsberg 1931-1938*, III.3, *The Graeco-Roman objects of clay, the coins and the necropolis*, Copenhagen, 7-31.
- Ploug, G. 1986, *The Graeco-Roman necropolis*, in Papanicolaou Christensen A., Thomsen R., Ploug G., *Hama. Fouilles et recherches de la Fondation Carlsberg 1931-1938*, III.3, *The Graeco-Roman objects of clay, the coins and the necropolis*, Copenhagen, 70-113.
- Selesnow, W. 1988, *Liebieghaus-Museum Alter Plastik. Bildwerke der Sammlung Kaufmann, 2. Lampen aus Ton und Bronze, Melsungen*.
- Zhuravlev, D. 2007, *Lamps, 6th – first half of the 3rd c. BC. (From the Collection of the Kerch History and Culture Reserve. The lamp collection, I)*, Kiev.
- Zhuravlev, D. 2010, *Lamps, second half of the 3rd c. BC – 4th c. AD. Imported Hellenistic Lamps. Bosporan Lamps from Hellenistic and Roman Times (From the Collection of the Kerch History and Culture Reserve. The lamp collection, Volume 1)*, Kiev.

Laurent Chrzanovski

Zaharia Covacef, *Sculptura antică din expoziția de bază a Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța*, (Bibliotheca Tomitana VIII; Imagines 2), Editura Mega, Cluj-Napoca, 2011, 276 p.

Au trecut 42 de ani de când Zizi Covacef a publicat primul său articol despre monumentele sculpturale tomitane (Pontica 3, 1970). Nu știu dacă a fost o întâmplare! Oricum timpul petrecut de atunci – o viață de om, a conturat o autoritate recunoscută în domeniul artei romane. Dovadă sunt numeroasele articole și studii apărute în România și în prestigioase publicații din străinătate, sau participările la congresele din domeniu.

Astfel că lucrarea care face obiectul acestei recenzii, reprezintă încununarea unor acumulări științifice profunde, favorizate de pasiune, putere de efort intelectual, dar și de patrimoniul de excepție avut la dispoziție. În spatele fiecăreia dintre cele 122 de piese descrise strict tehnic în catalogul de față stau ani de muncă și studii aprofundate, foarte multe datorate lui Zizi Covacef.

Primul capitol al lucrării are în vedere cele cinci portrete imperiale aflate în colecțiile Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța, expuse la loc de cinste în „galeria împăraților” din sala „Tezaur”. Este vorba de portretele împăraților Antoninus Pius, Marcus Aurelius Antoninus Caracalla, Gordian al III-lea, Filip Arabul și Constantin I (?), realizate în atelierele de la Tomis (probabil și cele de la Histria) și Durostorum. Toate sunt cioplite în marmură și, cu toată starea precară de conservare, păstrează suficiente elemente pentru identificarea și datarea lor.

În următorul capitol sunt descrise și ilustrate 24 de piese sculpturale – statui și basoreliefuri, care împreună alcătuiesc celebrul *Tezaur de sculpturi de la Tomis*. Deși au trecut cinci decenii de la excepționala descoperire din centrul orașului Constanța, iar despre întregul lot sau separat, despre anumite categorii sau tipuri de piese, au fost publicate numeroase studii, mereu cu completări și interpretări noi, reluarea editării lor este oricând binevenită. Remarcăm aici și noi (oare pentru a câta oară ?), unicitatea șarpelui Glykon, sau eleganța Fortunei cu Pontos, a dublei reprezentări a zeiței Nemesis, sau bustul zeiței Isis, opere de referință universală ale artei romane, din sec. I-III p. Chr.

Divinitățile pantheonului greco-roman își găsesc locul în capitolul al treilea, cel mai consistent, cu 43 de statui, basoreliefuri, aedicule, altare sau reliefuri votive, aflate în colecția studiată. Sunt prezenți Jupiter, Apollo, Mercur, Venus, Dioscurii, Bacchus, Triada Eleusină, Nemesis, Hercules, Cybele, Jupiter Dolichenus, Mithras, Cavalerii Danubieni, Cavalerul Trac și divinități neidentificate. În puține cazuri divinitățile sunt prezente în catalogul lucrării doar cu o singură piesă. Se remarcă Cibela cu nouă reprezentări, Cavalerul Trac cu opt și Hercule cu cinci. Cele mai multe sunt lucrate în marmură (31 de piese), dar și în calcar autohton (10) iar una este modelată în lut. Și în acest caz încadrarea lor cronologică este în sec. I-III p. Chr.

Capitolul al patrulea este dedicat monumentelor onorifice și funerare: altare, statui, stele și statui funerare, busturi și portrete feminine sau masculine, lei funerari, totalizând 37 de piese. Remarcabile ca realizări ale artei antice sunt statuile, busturile portret și stelele funerare lucrate

în marmură, de altfel materialul cel mai mult folosit de meșterii sculptori (26 piese). În acest capitol al lucrării sunt prezente singurele două piese din colecție descoperite în județul Tulcea. Este vorba de portretul masculin din calcar de la *vicus Petra* (Camena de astăzi) și cunoscuta stelă funerară găsită în 1964 la (*L)lbida* (Slava Rusă), pe care este reprezentată în relief Lupa Capitolină. De data aceasta datările monumentelor sunt mult mai largi, din sec. I până în sec. VI p.Chr., cele mai multe însă aparținând sec. II-III p.Chr.

În catalog, un loc distinct ocupă cadranul solar roman timpuriu, susținut între coarnele unui taur, așa zisa masă de cult, realizare de o mare finețe și eleganță a artei elenistice și nouă frize din marmură, datate din epoca elenistică până în sec. I p.Chr.

Cartea se încheie cu o abrevieri, o consistentă listă bibliografică, lista ilustrațiilor (146 de figuri) și indicele general.

Menționăm că în catalog sunt publicate nu mai puțin decât 15 piese inedite. Dintre acestea amintim de altarul votiv din calcar al zeului Mercur (nr. 33), portretul Afroditei, turnat și modelat din lut, evident după un model clasic (nr. 34), cinci reprezentări în marmură ale Cybelei (nr. 54, 56-59), un basorelief al Cavalerului Trac (nr. 64), masa de cult elenistică (nr. 113) și două fragmente de friză din marmură date în sec. IV-I a.Chr. (nr. 114, 119). Introducerea în circuitul științific a unor monumente sculpturale necunoscute dar și textele bilingve, în limba română și engleză, asigură astfel, în primul rând, interesul specialiștilor pentru această nouă apariție editorială și nu doar facilitează accesul vizitatorilor străini în muzeu, așa cum, cu prea multă modestie, afirma Z. Covacef în introducere.

Deosebită este și calitatea fotografiilor alb-negru, modalitate de ilustrare, cu siguranță, mai convingătoare și mai potrivită acestui demers științific.

Cartea de față constituie fără îndoială un important pas înainte pentru cunoașterea artei sculpturale din Dobrogea, subiect încă departe de a fi epuizat. Am în vedere realizarea unui *corpus* în care să fie adunate și piesele din colecțiile Muzeului de Istorie și Arheologie din cadrul Institutului de Cercetări Eco-Muzeale din Tulcea, cele aflate în muzeele din București, din țară, din colecțiile particulare sau ajunse în străinătate. În acest fel considerațiile științifice legate de importurile de monumente sau de marmură, existența atelierelor meșterilor sculptori, greci sau romani, din marile orașe, influențele mediului local legate de tradiții și religii, etc., pot contribui decisiv și spectaculos la cunoașterea istoriei antice a Dobrogei, de departe cea mai densă, cea mai complexă zonă arheologică din România.

Florin Topoleanu

Virgil Lungu, Zaharia Covacef, Constantin Chera, *Bijuterii antice din aur din colecțiile Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța*, Bibliotheca Tomitana VI, Editura Ex Ponto, Constanța, 2012, 147 p., 66 pl.

Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța deține o impresionantă colecție de obiecte de podoabă din ceramică, os, bronz, fier, argint și aur. Majoritatea au fost descoperite în necropolele cetăților greco-romane de pe țărmul dobrogean al Mării Negre, Histria, Tomis și Callatis, dar și în cetățile romane de pe *limes*-ul dunărean sau în centrele din interiorul teritoriului. Interesul pentru astfel de obiecte, ca de altfel pentru antichitățile greco-romane în general, manifestat în special de la începutul secolului trecut, a dus la risipirea lor în diferite colecții. Astfel, multe dintre acestea se găsesc în colecțiile Muzeului Național de Istorie a României, a Muzeului de Istorie a Municipiului București (colecția Maria și dr. G. Severeanu) sau în colecții particulare.

Trei cunoscuți arheologi constățeni, Virgil Lungu, Zaharia Covacef și Constantin Chera sunt autorii unui catalog, recent apărut, în care sunt descrise și ilustrate un număr de 488 de bijuterii antice din aur aflate în colecțiile M.I.N.A.C. Acest important demers științific, de loc întâmplător, se înscrie atât în preocupările de o viață a celor trei, cât și în politica de valorificare a excepționalului patrimoniu deținut de muzeu, politică manifestată exemplar dintotdeauna.

După o scurtă prefață, cu o variantă și în limba engleză, în prima parte lucrarea prezintă inventarul a trei complexe arheologice închise: colecția V. Canarache – sec. IV-III a.Chr., podoabele din inventarul sarcofagului de la Olimp-Mangalia – sec. II p.Chr. și bijuteriile dintr-un mormânt tomitan – sec. II p.Chr. În acest lot se remarcă valoarea artistică excepțională a medalionului de tip thesalian – în lume sunt cunoscute doar 12 exemplare, a cerceilor și inelului din sec. IV-III a.Chr. și inventarul funerar roman timpuriu, foarte variat, în care predomină numeric frunzele și aplicele care au format o cunună având în centru diadema.

Al doilea capitol, cel mai consistent, sistematizează cronologic principalele tipuri de podoabe din aur din colecție. Și acestea provin în majoritate din complexe închise – morminte de incinerare sau inumație, cele mai multe din Tomis și Callatis. Cantitativ, pe primul loc se situează cerceii cu 220 de piese datate între sec. IV a.Chr. și sec. VI p.Chr. Întâlnim aici cercei simpli, realizați dintr-o simplă sârmă din aur, până la forme elaborate, decorate cu capete de animale, figuri umane, perle din aur, calote semisferice, rozete, spirale pietre semiprețioase, etc. Menționăm că din 220 de piese descrise și ilustrate, 165 sunt inedite. Pe locul doi se situează inelele, cu 37 de piese și ele datate între sec. IV a.Chr. și sec. VI p.Chr. Remarcabile sunt cele a căror chaton păstrează geme gravate cu imaginea zeiței Fortuna, sau portrete umane, plante, animale și monograme. O altă categorie de bijuterii este alcătuită din coliere, lanțișoare și mărgelile din aur, însumând 31 de piese, datate între sec. IV a.Chr. și sec. IV p.Chr. Acestea li se adaugă 25 de medalioane și 67 de piese diverse: cruciulițe, ace de păr, frunze, aplice, foi care se puneau pe gura defuncților etc.

Această adevărată comoară deținută de muzeul constănțean reflectă convingător nivelul de trai și prosperitatea teritoriului dintre Dunăre și mare în secvențe istorice diverse, cu nimic mai prejos decât alte provincii ale lumii antice. Pe de altă parte, diversitatea formelor descrise în catalog, demonstrează că în atelierile pontice erau cunoscute aproape toate tehnicile de prelucrare a metalului: laminare, ciocănire, cizelare, filigran, sudură, granulație, singura care lipsește fiind emailul, poate încă nedescoperit. Chiar dacă, în general, afișarea luxului ostentativ era tributară fanteziei meșterilor, se remarcă în colecție perfecțiunea intaliilor și cameelor din pietre prețioase sau semiprețioase (ametist, cornalină, rubine, granate sau sardonix) care au permis realizarea unui decor rafinat.

Noua apariție editorială se adresează deopotrivă atât publicului vizitator, de care, din fericire muzeul nu duce lipsă, cât și specialiștilor. Subliniem în acest sens faptul că din 488 de piese publicate în catalog, 263 sunt inedite, iar repererele bibliografice esențiale din lucrare îi dau valoare de instrument de lucru util și obligatoriu. La toate acestea se adaugă casetele tehnice și descrierea fiecărui obiect, realizate la cel mai înalt nivel științific și calitatea deosebită a planșelor color.

Și cum îmbogățirea colecției de bijuterii antice din aur la *Tomis–Constanța* aproape că se face de la o zi la alta, viitoarea ediție a catalogului va fi cu siguranță mai atent legată și cu text cel puțin bilingv.

Florin Topoleanu